
"Beginnen im Spätmittelalter. Frauenfrömmigkeit in Thüringen und im Reich", Jörg Voigt, Köln-Weimar-Wien 2012 : [recenzja]

Hereditas Monasteriorum 4, 424-427

2014

Artykuł został opracowany do udostępnienia w internecie przez Muzeum Historii Polski w ramach prac podejmowanych na rzecz zapewnienia otwartego, powszechnego i trwałego dostępu do polskiego dorobku naukowego i kulturalnego. Artykuł jest umieszczony w kolekcji cyfrowej bazhum.muzhp.pl, gromadzącej zawartość polskich czasopism humanistycznych i społecznych.

Tekst jest udostępniony do wykorzystania w ramach
dozwolonego użytku.

Szczególnie ciekawe są przemyślenia autora zawarte w rozdziale XVII (s. 271–317), w dużej części oparte na własnych badaniach dotyczących roli regulacji prawnych w życiu zakonnym (ważne refleksje nad różnorodnością regulacji prawnych konstytuujących poszczególne wspólnoty, takich jak reguła, zwyczajniki – *consuetudines* – czy statuty).

Książkę uzupełniają: tablice synchronizujące dzieje życia zakonnego z wydarzeniami historii powszechnej, mapa prezentująca główne ośrodki życia zakonnego w średniowieczu, indeks postaci historycznych oraz wykaz omówionych zakonów i wspólnot zakonnych (s. 404–415), a także liczne, dobrze dobrane ilustracje, które nie tylko uatrakcyjniają formę graficzną książki, ale też dobrze korespondują z treścią wykładu.

Nowa synteza dziejów średniowiecznego życia zakonnego autorstwa G. Melville'a, choć z założenia bardzo skrótowa i adresowana do szerokiego czytelnika, będzie z pewnością pomocna także dla badaczy, a perspektywa, z jakiej autor ukazuje ramy funkcjonowania życia zakonnego w średniowieczu, zachęca do refleksji nad rolą zakonów w Kościele oraz w procesie rozszerzania się i ewolucji Europy łacińskiej.

Rafał KUBICKI
Instytut Historii
Uniwersytet Gdański

Jörg VOIGT, *Beginen im Spätmittelalter. Frauenfrömmigkeit in Thüringen und im Reich* (Veröffentlichungen der Historischen Kommission für Thüringen, Kleine Reihe, 32), Köln-Weimar-Wien: Böhlau Verlag, 2012, ss. 521

Książka Jörga Voigta stanowi rozszerzoną wersję jego rozprawy doktorskiej, obronionej w 2009 r. na uniwersytecie w Jenie. Autor rozwinął niektóre wątki oraz uzupełnił całość o literaturę przedmiotu opublikowaną do końca 2010 r. Za cel pracy uznał ukazanie okoliczności powstania i funkcjonowania w XIII i XIV w. wspólnot beginek na ziemiach Rzeszy, a szczególnie na obszarze dzisiejszej Turynii.

Praca składa się z dwóch zasadniczych rozdziałów, prezentujących w układzie chronologiczno-rzeczowym dzieje wspólnot beginek w XIII (rozdział I, s. 17–170) i XIV w. (rozdział II, s. 171–426). Rozdział III to krótki zarys dziejów beginek w XV w. (s. 427–434). Zakończenie (s. 435–448) zawiera omówienie najważniejszych wyników rozprawy. Całość uzupełniają: wykaz skrótów (s. 449–452), bibliografia (s. 453–510) oraz indeks geograficzno-osobowy (s. 511–521).

Każdy z dwóch obszernych rozdziałów podzielony został na trzy podrozdziały, oznaczone jako A, B, C. W celu ułatwienia orientacji w wielkiej różnorodności zagadnień szczegółowych, jakie autor omawia w obu rozdziałach, przytoczmy w tym miejscu ich tytuły i przedstawmy pokrótce zawartość. W rozdziale I, zatytułowanym „*Mulieres religiosae*” w pierwszej połowie XIII w., w podrozdziale A, *Biskupstwo Liège*, autor omawia pierwsze wspólnoty religijne kobiet na obszarze diecezji Liège (obecnie wschodnia część Belgii, wówczas należąca do arcybiskupstwa w Kolonii), działalność Jakuba z Vitry i zezwolenie papieskie na działalność wspólnot kobiet w diecezji Liège, a także we Francji i Rzeszy. Podrozdział B, *Rozwój i integracja „mulieres religiosae” w Niemczech*, dotyczy okoliczności powstania zakonu magdalenek i wspólnot beginek w Niemczech, ich wzajemnych

relacji oraz przywilejów, jakie otrzymały beginki działające w Kolonii i Koblencji. W podrozdziale C, *Religijność kobiet w Turynгии w XII i XIII w.*, szeroko omawia funkcjonujące tu wspólnoty żeńskie, pozostające w związku organizacyjnym przede wszystkim z zakonami benedyktynów i cystersów, rekluzki, a także wzmianki źródłowe o życiu religijnym kobiet w Erfurcie i jego okolicy. Dowodzą one, że życie religijne kobiet pod koniec XII w. nie zamykało się tylko w klasztorze, ale miało też często charakter pobożności indywidualnej, bez formalnie ustanowionej reguły (s. 107). W dalszej części omówiono szczegółowo wszelkie wzmianki na temat wspólnot beginek działających w XIII w. w czterech miastach Turynгии: Erfurcie, Mühlhausen, Nordhausen i Jenie. Każdy z podrozdziałów zamyka streszczenie najważniejszych ustaleń (s. 41–43, 80–84, 156–170).

Rozdział II otwiera podrozdział A, *Sobór w Vienne 1311/1312*, który dotyczy oskarżeń o herezję i późniejszych skutków wydanych wówczas dekretów dotyczących beginek i begardów: *Cum de quibusdam* i *Ad nostrum*. Wprowadzeniem do zagadnienia jest przypomnienie dyskusji prowadzonej już na drugim soborze w Lyonie (1278 r.). Po omówieniu treści dekretów soboru z Vienne (s. 178–182) autor dokonuje szczegółowej analizy ich rzeczywistego oddziaływania i realizacji na terenie Rzeszy. Zaczyna od przeglądu treści statutów synodalnych wydawanych w arcybiskupstwach kolońskim, mogunckim i trewirskim oraz w podległych im diecezjach (s. 194–199), następnie ukazuje praktyczne oddziaływanie dekretów soborowych na obszarze Turynгии (ze szczegółowym omówieniem sytuacji panującej we wspomnianych wyżej jej najważniejszych miastach, s. 205–232) oraz na innych terenach Rzeszy, zwłaszcza w diecezji i mieście Strasburg (s. 233–268). Uwzględnia nienależące do Rzeszy diecezje w Cambrai i Tournai (s. 288–301), ponieważ sytuacja na ich obszarze mogła bezpośrednio oddziaływać na funkcjonowanie beginek na obszarze Rzeszy. Podrozdział B, *Beginki i inkwizycja w drugiej połowie XIV w.*, autor poświęcił szczegółowej analizie przypadków oskarżeń o herezję beginek i ich wspólnot. Niejako we wprowadzeniu do problemu odwołuje się m.in. do procesu w Świdnicy z 1332 r. W dalszej części podrozdziału omawia aktywność inkwizycji papieskiej po 1348 r., w tym przede wszystkim działalność inkwizytora Waltera Kerlingera, szczególnie aktywnego na terenie Turynгии (s. 334–369). Następnie rozpatruje problem oddziaływania w Niemczech dekretów przeciw sektom begardów i beginek, wydanych przez cesarza Karola IV w Lukce w 1369 r. (s. 370–375), oraz działalność inkwizycji papieskiej w latach 70. XIV w. Podrozdział C, *Beginki i inkwizycja pod koniec XIV i na początku XV w.*, dotyczy działania inkwizycji papieskiej w Rzeszy i tzw. sporu o beginki w Bazylei w latach 1400/1404 i 1411. Podobnie jak w rozdziale I, każdy podrozdział zamyka rekapitulacja najważniejszych ustaleń (s. 311–314, 397–402, 424–426).

Najkrótszy, III rozdział zawiera ogólne uwagi na temat ewolucji poszczególnych wspólnot beginek, które stopniowo, szczególnie od lat 60. XV w., włączano w skład zgromadzeń tercjarek, związanych z dynamicznie rozwijającym się wówczas w Niemczech ruchem obserwantów franciszkańskich. Na tym etapie badań szczególnie widoczne jest to w przypadku dwóch niemieckich prowincji obserwantów, saskiej i kolońskiej.

Autor dokonał nie tylko wielu ważnych ustaleń szczegółowych, ale i obserwacji o znaczeniu bardziej ogólnym. W tym miejscu wymienimy te ostatnie.

Nie widzi uzasadnienia źródłowego, poza ogólnymi wzmiankami w dwóch dokumentach papieskich (s. 45–52), dla tezy wywodzącej magdalenki z planu organizacji wspólnoty zakonnej skupiającej kobiety wyciągnięte z prostytucji. Wspólnoty magdalenek powstawały na obszarze dzisiejszych Niemiec równoległe i zupełnie niezależnie od licznie tworzonych wówczas wspólnot beginek, które były związane, często od początku, z licznie powstałymi w miastach fundacjami klasztorów mendykanckich, szczególnie franciszkanów i dominikanów. Mendykanci, podobnie jak kler diecezjalny, sprawowali opiekę duszpasterską nad beginkami, jednocześnie

mocno ograniczając w tym czasie powstawanie konwentów żeńskich w ramach własnych zgromadzeń zakonnych. Nie było natomiast magdalenek w diecezji Liège i w pobliskiej Holandii, gdzie szczególnie rozwinął się ruch beginek.

Problem herezji wśród beginek w początkach XIV w. i decyzje soboru w Vienne nie są tak jednoznaczne, jak wskazywano w dawniejszej literaturze przedmiotu. Sądono, że jedną z przyczyn wydania dekretów soborowych przeciw beginkom był proces Małgorzaty Porete w 1310 r., sądzonej jako beginka, co miało skutkować restrykcjami dla całego ruchu. W rzeczywistości Małgorzatę określono w źródłach jako heretyczkę, a nie beginkę (s. 293). Jej proces nie miał też bezpośrednich konsekwencji dla dalszego istnienia beginek (s. 183–193). Statuty synodalne z początku XIV w. wspominają o begardach, których działalność została zakazana. Nie było też negatywnych skutków ustawodawstwa soboru w Vienne dla bliskich kontaktów beginek z zakonami mendykanckimi (s. 213–215, 229). Przy tym wspólnoty beginek, wbrew tezie Alexandra Patschovskiego, nadal działały samodzielnie, nie wchodząc w tym czasie masowo w ramy tercjarstwa mendykanckiego (s. 257). W źródłach widać natomiast przez pewien czas tendencję do unikania terminu „beginki”. Dla przykładu w diecezji Strasburg po 1319 r. unikano stygmatyzującego określenia „beginki”, zastępując je terminem „siostry” (*sorores*). Ponownie określenia „beginki” użyto dopiero w 1328 r. (s. 255–256). Nie do utrzymania jest teza, że nowe wspólnoty beginek, powstające od lat 20. XIV w., od razu wchodziły do tercjarstwa franciszkańskiego, chcąc chronić się w ten sposób przed zarzutami o herezję (s. 264, 267). W poszczególnych arcybiskupstwach Rzeszy nie odnotowano na skutek decyzji soboru negatywnych wystąpień władz kościelnych przeciw beginkom. Na północy Niemiec beginki działały równoległe z tercjarkami, nie ma też śladów ich likwidacji czy zmuszania do wstępowania do struktur podlegających mendykancom (s. 277, 281, 286).

Szukając skutków decyzji soboru, autor przeprowadził szczegółowe badania funkcjonowania wspólnot beginek na terenie dzisiejszych Belgii i Holandii (s. 294–311). Wynika z nich, że dekrety nie miały tam negatywnych konsekwencji dla wspólnot beginek. Przeciwnie – jak wskazują zachowane przekazy źródłowe, mogły one nadal liczyć na opiekę miejscowych biskupów.

Sytuacja zmieniła się w drugiej połowie XIV w. Autor odwołał się na wstępie do procesu przeciw wspólnotom w Świdnicy w 1332 r., wskazując na jej możliwe powiązania z beginkami w Niemczech (w Erfurcie, Lipsku, a być może też w Akwizgranie i Moguncji, s. 315–317). Co ciekawe, źródła nie potwierdzają istnienia tego typu ponadregionalnych struktur beginek w Niemczech w XIII i XIV w. (s. 319). Poważne konsekwencje dla działalności beginek przyniosła aktywność inkwizycji papieskiej w drugiej połowie XIV w. Z analizy szczegółowych przykładów (Rostok, Lüneburg, Akwizgran, Trewir) wynika, że oprócz działań samych inkwizytorów o ostatecznym losie beginek często decydowało też nastawienie miejscowego biskupa i władz miejskich (s. 387). Rola tych ostatnich i motywy ich działań, w tym chęć przejęcia majątku wspólnot, wymaga dalszych badań (s. 402). Rozpatrując tzw. bazylejski spór o beginki, autor wyjaśnił, że w rzeczywistości, wbrew powstałej znacznie później tradycji kronikarskiej, nie miał on nic wspólnego z beginkami i dotyczył tercjarek franciszkańskich (s. 417).

Autor wskazuje też na rolę obserwantów franciszkańskich w intensyfikacji ruchu tercjarskiego w drugiej połowie XV w. (s. 427–429), w tym na obszarze prowincji saskiej zakonu, która obejmowała nie tylko środkowe Niemcy, ale m.in. również Śląsk, Prusy Królewskie i Krzyżackie. Sprawa ta wymaga dalszych badań.

Szkoda, że nie poświęcił więcej miejsca kwestiom terminologicznym. W wypadku terminów „beginka”, „beginki” ograniczył się do stwierdzenia, że w źródłach średniowiecznych odnoszono je do bardzo różnych form życia religijnego kobiet (s. 15). Nie uznał także za stosowne sprecyzowania

pojęcia „Rzesza”. W praktyce terytorium, które objął badaniami, ogranicza się do terenów położonych na północ od Alp (północne Włochy całkowicie pominięte), przy czym wspólnoty beginek funkcjonujące na północy Niemiec, szczególnie w kręgu hanzeatyckim¹, omawia bardzo pobieżnie.

Z uwag szczegółowych należy odnotować, że autor, przywołując traktat Henryka Harrera napisany przeciw begardom, nie mógł jeszcze skorzystać z najnowszych ustaleń o Tomasza Gałuszki OP² na temat daty jego powstania i pochodzenia autora (s. 402–403).

Należy też podkreślić wysoki poziom edytorski całości książki, który zapewniło renomowane wydawnictwo Böhlau.

Podsumowując, warto zaakcentować, że w swej pracy na temat beginek w Turynгии i Rzeszy Jörg Voigt, podobnie jak inni historycy badający to zagadnienie, zmuszony był rekonstruować funkcjonowanie tych wspólnot jedynie na podstawie źródeł wytwarzanych przez różne instytucje zainteresowane ich działalnością. Nie miał natomiast do dyspozycji materiałów powstałych wewnątrz tych wspólnot. Jego praca dowodzi jednak, że możliwie szerokie w wymiarze przestrzennym ujęcie tematu, uwzględniające wszelkie zachowane typy źródeł, w tym i przekazy proveniencji miejskiej (kroniki, testamenty, wykazy czynszowe i rachunki), może przynieść wiele nowych ustaleń. Wydaje się, że podobna metoda pracy powinna zostać przyjęta w przypadku bardzo potrzebnej monografii dziejów beginek na ziemiach polskich.

Rafał KUBICKI
Instytut Historii
Uniwersytet Gdański

1 Ważne uwagi szczegółowe, odnoszące się do wykorzystania najnowszej literatury przedmiotu i sposobu dokumentowania tez przejmowanych od innych autorów, poczyniła w swej recenzji omawianej książki również S. VON HEUSINGER, „Sehepunkte”, 13, 2013, 5, <http://www.sehepunkte.de/2013/05/21669.html>. (dostęp: 31 III 2014 r.).

2 T. GAŁUSZKA, *Kryzys w diecezji krakowskiej w pierwszej połowie XIV wieku? Z badań nad „Tractatus contra beghardos” Henryka Harrera*, [w:] T. GAŁUSZKA, T. GRAFF, G. RYS (red.), *Ecclesia semper reformanda. Kryzys i reformy średniowiecznego Kościoła*, Kraków 2013, s. 285–301.